

eudaimonia

Revija za pravnu, političku i
socijalnu teoriju i filozofiju

Br. 3 • 2019.

Izdavač

IVR **S**RBIJA

Srpsko udruženje za pravnu
i socijalnu filozofiju

STAVOVI STUDENATA O PRAVNOM PORETKU

Dušan Jablan

Strane: 147–163

Dušan Jablan*

STAVOVI STUDENATA O PRAVNOM PORETKU**

U prvom delu rada izlažu se metodološke napomene za sprovođenje samog istraživanja, odnosno opisuju se uzorak, izgled i struktura ankete, kao i pitanja (iz ankete) o poverenju u državne institucije (parlament, vlada itd.) i pravnu kulturu anketiranih studenata, koja će poslužiti u izradi rada.

Nakon uvida u metodologiju sprovedenog istraživanja sledi teorijski uvod u materiju pravne kulture: šta sve ona podrazumeva, kako su izgledala istraživanja koja su se njome bavila i do kojih se rezultata došlo. Takođe će se definisati značenje „poverenja“ u političke institucije kako bi se kasnije u radu moglo lakše prići ispitivanju odnosa poverenja u institucije i pravne kulture. Taj deo rada služi kontekstualizaciji nalaza iz našeg istraživanja (iako smo anketirali prilično homogenu grupu ljudi, a citirana istraživanja veoma široku populaciju).

U trećem delu rada bliže se formulišu hipoteze od kojih se pošlo u obradi podataka (ispituje se zavisnost pravne kulture od pojedinih faktora). Posebna pažnja je posvećena ispitivanju odnosa poverenja u institucije i pravne kulture ispitanika. Obrađeni podaci su izloženi u tabelama, a zatim je objašnjeno njihovo značenje (da li je hipoteza potvrđena ili nije). Pozivanjem na korišćenu literaturu nalazi su stavljeni u kontekst te je njihovo značenje moguće tumačiti.

U zaključku su iznete konačne primedbe i napomene u vezi sa radom. Razmotreno je njegovo značenje i šta nam on u stvari govori.

Ključne reči: Pravna kultura. – Pravni fakultet. – Studenti.

* Autor je student Pravnog fakultet Univerziteta u Beogradu, dule17jablan@gmail.com.

** Ovaj rad je deo jednog šireg istraživanja koje je sprovedeno u okviru seminarske grupe za predmet osnovi sociologije prava. Zahvalnost za pomoć u sprovođenju ovog studentskog istraživanja dugujem prof. dr Danilu Vukoviću i asistentkinji Valeriji Dabetić.

1. UVOD

Povod za istraživanje pravne kulture studenata Pravnog fakulteta bila je želja sa se odredi zbog čega ona postoji u obliku u kakvom postoji i da se detaljno ispita njegov izgled. U tu svrhu je jedan deo naše ankete bio posvećen upravo toj pojavi.

Dakle, bavili smo se sledećim pitanjima.

- Šta determiniše relativno predvidljivo pravno usmereno ponašanje studenata Pravnog fakulteta?
- Kako to ponašanje izgleda?
- Kakvo je to ponašanje u odnosu na uporedne primere?

Posebno smo se pozabavili uticajem koji poverenje u društvene institucije ima na pravnu kulturu. Treba napomenuti da referentni okvir našeg istraživanja čine radovi profesora Vukovića i profesora Cvejića, tako da su sve vrednosti do kojih smo došli relativno određene u odnosu na njihove nalaze.

Istraživanje obuhvata samo određene političke stavove studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i stoga nikako ne odražava javno mnjenje ni generalan stav mladih prema političkim institucijama, kao ni pravnu kulturu širih masa. Njegov fokus je usmeren na stavove studenata upravo te obrazovne institucije.

2. METODOLOŠKE NAPOMENE I OPIS UZORKA

2.1. Metodološke napomene

U okviru programa seminarske grupe za predmet osnovi sociologije prava, istraživanje su sprovedli: Nikola Ivković, Vasilije Bošković, Petar Bolić i Dušan Jablan, pod mentorstvom prof. dr Danila Vukovića i asistentkinje Valerije Dabetić.

Terenski rad je sproveden od 20. do 23. marta 2020. godine. Uzorak je po tipu reprezentativni uzorak, a njegova veličina je 340 ispitanika. Okvir uzorka je Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Ispitanici su odabrani tehnikom kvotnog uzorka. Izbor je izveden u odnosu na pol i godinu studija. Istraživačka tehnika koju smo koristili je anketa, a istraživački instrument upitnik od 27 pitanja (ukupno 83 informacije na svakom upitniku).

2.2. Opis uzorka

Na osnovu metodologije korišćene u istraživanju, predvideli smo da je radi reprezentativnosti neophodno anketirati određen broj studenata stratifikovanih prema godini studija i polu, tako da je odnos različitih grupa studenata prikazan u tabeli 1.

Tabela 1. Broj i zastupljenost studenata po godinama studija

Generacija	Godina studija	Ukupan broj studenata	Ukupan broj studentkinja	Zastupljenost
2017/2018.	I	1.359	840 (60,21%)	38%
2016/2017.	II	973	597 (61,35%)	27%
2015/2016.	III	757	468 (61,82%)	21%
2014/2015.	IV	522	304 (58,23%)	14%

U planiranom uzorku od 300 studenata koje smo nameravali da anketiramo idealno je bilo da odnos prema navedenim merilima bude kao u tabeli 2.

Tabela 2. Planirani uzorak

	I	II	III	IV
Muškarci	45	31	24	18
Žene	69	50	39	24
Ukupno	114	81	63	42

Međutim, anketirali smo 340 ispitanika tako da odnos anketiranih studenata prema polu i godini studija izgledao kao u tabeli 3.

Tabela 3. Realizovani uzorak

	I	II	III	IV
Muškarci	51	33	34	21
Žene	71	54	44	32
Ukupno	122	87	78	53

Dakle, žene su na prvoj godini studija realno zastupljene (prva godina studija) u procentu od 60,21%, dok su u uzorku zastupljene

sa 58,2%; žene na drugoj godini studija realno su zastupljene (druga godina) sa 61,35%, a u uzorku sa 62,1%; žene na trećoj godini studija su realno zastupljene sa 61,82% (treća godina), a u uzorku sa 56,4%; žene na četvrtoj godini studija u realnosti čine 58,23% studenata, a u uzorku 60,4%.

Procentualno, studenti prve godine studija u stvarnosti čine 38%, studenti druge godine 27%, studenti treće godine 21%, a studenti četvrte godine 14% ukupnog broja studenata na fakultetu. U uzorku studenti prve, druge, treće i četvrte godine čine po: 35,9%, 25,6%, 22,9%, 15,6%, respektivno. Prema tome, realizovani uzorak procentualno ne odstupa značajno od planiranog.

Treba još napomenuti da smo studente prema ostvarenom uspehu podelili u tri kategorije, odnosno na lošije, srednje i dobre studente. Kategorije studenata druge, treće i četvrte godine studija odredili smo prema dosadašnjem proseku ocena studenata, dok smo kategorije studenata prve godine odredili prema broju položenih ispita zaključno sa februarskim rokom, budući da bi posmatranje njihovog proseka ocena bilo nezahvalno te bi moglo dovesti do pogrešnih zaključaka. Dakle, lošiji su oni studenti koji imaju prosek ocena do 7,5 ili do jedan položen ispit za studente prve godine. Srednji studenti imaju prosek od 7,51 do 8,5 ili dva položena ispita u kategoriji studenata prve godine. Dobri studenti su oni koji imaju prosek od 8,51 naviše, a u slučaju studenata prve godine to su oni koji imaju tri položena ispita.

3. OSNOVNA POJMOVNA ODREĐENJA

3.1. Pravna kultura

U ovom delu ćemo definisati pojam pravne kulture i operacionalizovati ga za potrebe ovog rada. Sam termin pravne kulture obuhvata više ideja. Ponekad se pravna kultura posmatra kao vrednost koja stoji nasuprot varvarstvu i totalitarizmu, dok ga pojedini autori koriste kao sinonim za vladavinu prava.¹

Dejvid Nelken (David Nelken) kaže da je „pravna kultura u najopštijem smislu jedan način opisivanja relativno stabilnih obrazaca prav-

¹ R. Michaels, „Legal Culture“, *Oxford Handbook of European Private Law* (eds. Basedow, Hopt, Zimmerman), Oxford University Press, Forthcoming.

no usmerenog društvenog ponašanja i stavova“.² Pravno usmereno ponašanje može biti dvojako (delanje pravnik i postupanje građana), pa je Lorens Fridman (Lawrence Friedman) podelio pravnu kulturu na:

- *unutrašnju kulturu*, koja se odnosi na ideje i praksu pravnik i,
- *spoljašnju kulturu*, koja se odnosi na vrednosti, ideje i stavove građana.³

Upravo te duboko ukorenjene vrednosti koje dele članovi jednog društva istovremeno ih motivišu da zahtevaju slobodu i odgovornu vladu – i da osiguraju da im vladajuće elite budu odgovorne.⁴

Pojam pravne kulture ćemo operacionalizovati kao skup stavova određene grupe (u ovom slučaju studenata) o vladavini prava i nepristrasnosti prava. Skup stavova određene grupe o vladavini prava jeste jedna dimenzija na osnovu koje posmatramo pravnu kulturu.

3.2. Šta znači „poverenje u institucije“?

Poverenje je složena i višedimenzionalna pojava oličena u dinamičkoj celini niza elemenata podrške, pozitivnog stava, identifikacije i ugleda u odnosu građana prema socijalnim i političkim akterima i institucijama.⁵ U stvari, čak i ako deluje neopipljivo, poverenje je veoma konkretno sredstvo u političkom životu. Ako postoji poverenje prema instituciji, to znači da je ta institucija „položila ispit legitimnosti“. Štaviše, poverenje u institucije je nalik nekoj vrednosti koja se koristi u javnopravnom odnosu (između institucije i građana) kojom građani raspolažu opunomoćujući svoje izaslanike. Naravno, ako poverenje izostane, logično bi bilo da izostane i legitimitet koji institucija uživa, upravo zato što oba potiču od građana.

Ofe poverenje definiše kao „uverenje da će se drugi uzdržati da nanesu štetu i da će, kad god je to moguće, pridoneti mom blagostanju“. Taj autor smatra da institucije moraju promovisati četiri temeljne vrednosti da bi uživale poverenje: iznošenje istine, ispunjavanje obeća-

² D. Vuković, S. Cvejić, „Legal Culture in Contemporary Serbia: Structural Analysis of Attitudes Towards the Rule of Law“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade (Annals of FLB)* 62, 3/2014, 55.

³ Vuković, Cvejić, 55-56.

⁴ Vuković, Cvejić, 53.

⁵ CESID, *Stanje demokratije u Srbiji*, Beograd 2014, <http://www.cesid.rs/istrazivanje/stanje-demokratije-u-srbiji/>, 27. februar 2019.

nja, pravednost i solidarnost.⁶ U idealnom slučaju upravo takve institucije imaju predispozicije da zadrže poverenje i da stvore neophodnu transparentnost u političkom životu.⁷

3.3. Zašto uopšte poštovati pravo?

Jedna od tipičnih osobina prava je institucionalnost. „Institucionalnost prava u najkraćem znači da su stvaranje, promena i primena prava u najtešnjoj vezi s institucijama, to jest da pravo donose, menjaju i primenjuju određene institucije“.⁸ Nameće se intuitivno logično pitanje zašto poštovati pravo koje stvaraju, menjaju ili primenjuju institucije u koje nemamo poverenje.

Upravo je pravo koje stvaraju institucije opredmećenje vlasti koju one vrše nad građanima. Stoga pravo koje one stvaraju predstavlja instrument kojim će one efikasnije vršiti vlast. Dakle, nemati poverenje u institucije znači nemati poverenje u pravo koje one stvaraju. Treba napomenuti da iz tog nepoverenja ipak ne proishodi (u većini slučajeva) stvarno nepoštovanje prava od građana jer bi, u suprotnom, svaka smena vlasti davala povoda pobeđenoj strani na izborima da ne poštuje pravo koje stvara pobeđnička strana. „I kod pravnih normi [...] čovek nema slobodu da bira, da odmerava da li je ono što norma zahteva ispravno, pametno, pravično, korisno itd. već treba da odbaci druge kontrarazloge i izvrši radnju koju norma od njega zahteva.“⁹ Međutim, iako se ne javlja masovno namerno nepoštovanje prava, i dalje je moguće ispitati mišljenja i stavove koje građani imaju prema pravu.

4. UPOREDNI NALAZI

4.1. Empirijski nalazi o pravnoj kulturi

Naše istraživanje je bilo usmereno (jednim svojim delom) ka ispitivanju *spoljašnje pravne kulture* studenata našeg fakulteta. Kako bi-

⁶ CESID, *Stanje demokratije u Srbiji*, Beograd 2014, <http://www.cesid.rs/istrazivanje/stanje-demokratije-u-srbiji/>, 27. februar 2019.

⁷ Svrha odeljka 3.2. u ovom radu jeste da pruži podlogu za kasnije razmatranje odnosa poverenja u institucije i poštovanja prava.

⁸ R. Vasić, M. Jovanović, G. Dajović, *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd 2017⁴, 17.

⁹ Vasić, Jovanović, Dajović, 23.

smo mogli bolje da razumemo nalaze iz našeg istraživanja, koje ćemo izložiti u kasnijem delu rada, na ovom mestu ćemo (radi kontekstualizacije vrednosti do kojih smo došli) predstaviti nekoliko nalaza iz drugih radova koji su se, valja napomenuti, bavili znatno većom i heterogenijom grupom ljudi.

Gibson i Kaldeira su operacionalizovali pravnu kulturu pomoću tri dimenzije: (1) stavovi prema vladavini prava, (2) viđenje neutralnosti prava i (3) relativna valuacija individualnih sloboda.¹⁰ Ovaj korak je neophodan kako bi se stavovi o pravnoj kulturi mogli ispitati. Stavove o vladavini prava su ispitivali na osnovu tri grupe pitanja. Prva grupa pitanja merila je strogu privrženost prema pravu i nespремnost za tolerisanje devijacija. Druga grupa pitanja se bavila društvenim osnovama prava. Pravo je predstavljeno kao rezultat interesa dominantnih grupa, s jedne strane, i kao rezultat društvene saglasnosti, s druge strane. Treća grupa pitanja se odnosila na vrednovanje lične slobode.¹¹ Slična metodologija je upotrebljena i u našem istraživanju.

Gibsonova analiza ruske pravne kulture pokazala je da su bolje obrazovani izražavali pozitivnije ocene o vladavini prava. Osim obrazovanja, starost i pozitivan stav prema demokratskim institucijama bili su u uzajamnoj vezi sa pozitivnim stavovima prema vladavini prava.¹²

Ketrin Hendli je u svom istraživanju našla snažnu vezu između demokratskih vrednosti i podrške vladavini prava i još snažniju vezu između poverenja u javne institucije i podrške vladavini prava.¹³

4.2. Nalazi o poverenju u institucije

Poverenje u institucije, kao što smo videli u prethodnom delu teksta, ima snažne veze sa stavovima o vladavini prava. Stoga smatramo da je neophodno ispitati uporedne nalaze o tom pitanju, kako bismo mogli da izvedemo pravilne zaključke u našem istraživanju. U SeConS-ovom istraživanju o poverenju u javne institucije na Balkanu i u Turskoj, poverenje je bilo podeljeno u tri kategorije, prema procentu nivoa poverenja građana u instituciju: veoma nizak nivo poverenja – manje od 20% građana, nizak nivo poverenja – između 20% i 50% građana i visok nivo

¹⁰ Vuković, Cvejić, 56.

¹¹ Vuković, Cvejić, 56-57.

¹² *Ibid.*

¹³ Vuković, Cvejić, 58.

poverenja – više od 50% građana. U tabeli 4 prikazane su zemlje regiona i odnos koji građani tih zemalja imaju prema njima.

Tabela 4. Nivo poverenja u glavne institucije u Turskoj, Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Kosovu i EU-28¹⁴

Institucije	EU-28 (prosek)	Bugarska	Turska	Srbija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Kosovo
EU institucije							
Vlada							
Narodna skupština							
Pravosuđe							
Policija							
Vojska							N/P
Lokalne vlasti							
Političke stranke							

Legenda:

- Veoma nizak nivo poverenja – manje od 20% građana ima poverenja u instituciju
- Nizak nivo poverenja – između 20% i 50% građana ima poverenja u instituciju
- Visok nivo poverenja – više od 50% građana ima poverenja u instituciju

U novijem SeConS-ovom istraživanju bliže je prikazano (ne)poverenje u institucije u Republici Srbiji. Poverenje u Vladu Srbije ima 39% građana, u Narodnu skupštinu Srbije 28% građana, u sudstvo 38% građana, u policiju 47% građana, u vojsku 67% građana, u lokalne vlasti 19% građana, a u političke partije svega 12% građana.¹⁵ To znači da građani imaju nizak nivo poverenja u Vladu, Narodnu skupštinu, sudstvo i policiju, veoma nizak nivo poverenja u lokalne vlasti i političke partije, a visok nivo poverenja u vojsku.

¹⁴ M. Babović, *Da li institucije obezbeđuju ljudsku bezbednost? Poverenje u javne institucije na Balkanu u i Turskoj*, SeConS, Beograd 2016, 25.

¹⁵ SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, *Ka odgovornijim i transparentnijim političkim institucijama u Srbiji*, Beograd 2017, 1.

Ti nalazi će biti kontekst u kojem ćemo moći precizno da tumačimo podatke iz našeg istraživanja, što znači da ćemo zaključke izvoditi u odnosu na rezultate iz pomenutih istraživanja.

5. PRAVNA KULTURA STUDENATA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U BEOGRADU

U ovom delu rada ćemo izložiti rezultate našeg istraživanja, konkretnije stavove studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu o vladavini prava. Metodologija je već izložena na prethodnim stranama. Stavovi su mereni izjavama koje su bile podeljene Likertovom skalom na pet nivoa. Svaki nivo je predstavljao jedan stepen slaganja sa datom izjavom, koji su bili poređani od najmanjeg do najvišeg, a glasili su: 1) uopšte se ne slažem, 2) uglavnom se ne slažem, 3) ne znam, 4) donekle se slažem, 5) potpuno se slažem.

Izjave koje su se koristile su glasile:

1. Zakoni su retko na strani običnih ljudi.
2. Interesi običnih ljudi su retko predstavljeni u zakonu.
3. Krajnje osnove zakona trebalo bi da budu vrednosti naroda, a ne vrednosti uticajnih političkih, ekonomskih ili društvenih grupa.
4. Nije neophodno da se ljudi pridržavaju zakona koje smatraju nepravednim.
5. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu.
6. Ako se ljudi ne slažu sa zakonom, u redu je da ga prekrše, samo treba da paze da ne budu uhvaćeni.
7. Ponekad je bolje da ljudi ignorišu zakon i odmah reše problem nego da čekaju pravno rešenje.
8. U redu je da ljudi zaobilaze zakon ako ga pri tome ne krše.

Gotovo sva pitanja su preuzeta iz istraživanja o pravnoj kulturi u savremenoj Srbiji koje su sprovedli profesori Danilo Vuković i Slobodan Cvejić. U njihovom istraživanju se upoređuju odgovori na pitanja pod brojevima 4, 6 i 7 sa već pominjanim istraživanjem Gibsona i Kaldeire. Prof. Vuković i prof. Cvejić su našli da su srpski ispitanici pokazali snažnu posvećenost vrednostima vladavine prava. Samo je između

8,3% i 11,6% ispitanika reklo da se slaže sa idejom kršenja zakona ako je to u njihovom interesu ili kršenja zakona sa kojim se ne slažu. Trećina ispitanika se slaže sa idejom kršenja nepravednog zakona i sa izjavama koje predlažu zaobilaženje ili ignorisanje zakona.¹⁶

Da bismo naše nalaze mogli da uporedimo sa tim istraživanjem, spojili smo dva stepena slaganja sa pomenutim izjavama i dva stepena neslaganja sa istim izjavama, tako da smo od izjava „uopšte se ne slažem“ i „uglavnom se ne slažem“ napravili jedinstvenu izjavu „ne slažem se“. Isto je učinjeno i sa izjavama „donekle se slažem“ i „potpuno se slažem“ koje sada čine izjavu „slažem se“.

Na ovom mestu treba skrenuti pažnju na način na koji se posmatraju stavovi o vladavini prava. Stavovi ljudi o vladavini prava u nekom društvu nalaze se između dve krajnosti: potpunog beskompromisnog poštovanja prava i potpunog zanemarivanja prava. Naravno, većina ljudi nije ni blizu tih krajnosti, tako da se skoro svi slažu da je, u određenim okolnostima, bolje ostaviti zakon po strani da bi se zadovoljila pravda ili lični interes ili potreba da se nađu trenutna rešenja za neke probleme. Takođe, svi se slažu da bi se zakoni morali primenjivati univerzalno i jednako u većini slučajeva.

Studenti Pravnog fakulteta su dali sledeće odgovore: 13,8% ispitanika se slaže sa idejom kršenja zakona ako je to u njihovom interesu, a 12,9% ispitanika se slaže sa idejom kršenja zakona sa kojim se ne slažu. Sa idejom kršenja nepravednog zakona slaže se 27,3% ispitanika, sa idejom zaobilaženja zakona slaže se (pomalo iznenađujućih) 40,3% ispitanika, a sa idejom ignorisanja zakona 23,9% ispitanika. Ovi početni nalazi do kojih smo došli delimično odstupaju od referentnog okvira koji smo odabrali (nalazi prof. Vukovića i prof. Cvejića o pravnoj kulturi na državnom nivou). Stoga smo postavili određene hipoteze kako bismo mogli što bolje da objasnimo rezultate.

1. Odnos prema pravu je povezan sa godinom studija koju student pohađa.
2. Odnos prema pravu je povezan sa uspehom na studijama.
3. Odnos prema pravu je povezan sa poverenjem prema političkim institucijama.

Nalazi do kojih smo došli u vezi sa prvom hipotezom dati su u tabeli 5.

¹⁶ Vuković, Cvejić, 66.

Tabela 5. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (po godinama)

	Ne slažem se	Ne znam	Slažem se	Bez odgovora	Ukupno
Prva godina	94 = 77,1% ¹⁷	8 = 6,6%	19 = 15,6%	1 = 0,8%	122 = 100%
Druga godina	64 = 73,6%	11 = 12,6%	12 = 13,7%	0 = 0%	87 = 100%
Treća godina	63 = 80,8%	6 = 7,7%	7 = 8,9%	2 = 2,6%	78 = 100%
Četvrta godina	43 = 81,2%	1 = 1,9%	9 = 17%	0 = 0%	53 = 100%
Ukupno	264	26	47	3	340

Kada je reč o *prvoj* hipotezi, pretpostavljamo da se odnos studenata prema vladavini prava poboljšava kako napreduju kroz godine studija, što bi bilo intuitivno logično. Sa tom izjavom se *ne slaže* oko 77% studenata prve godine, kod studenata druge godine opada na 73,6%, da bi kod studenata treće godine poraslo na 80,8%, a kod studenata četvrte godine na 81,2%. *Slaganje* sa datom izjavom, posle 15,6% kod studenata prve godine, opada, ali u četvrtoj godini raste (na 17%) tako da prevazilazi procenat slaganja koji je važio u prvoj godini. Što se tiče drugih stavova: sa idejom zaobilaženja zakona se slaže 45,1% studenata prve, 40,2% studenata druge, 32,1% studenata treće i 41,5% studenata četvrte godine, tako da nema uočljivih pravilnosti. Sa stavom o ignorisanju zakona slaže se 23% studenata prve, 25,2% studenata druge, 20,5% studenata treće i 28,3% studenata četvrte godine, što znači da nismo potvrdili hipotezu. Zakon sa kojim se ne slaže prekršilo bi 12,3% studenata prve, 16,1% studenata druge, 7,6% studenata treće i 17% studenata četvrte godine. Nepravedan zakon bi prekršilo 28,7% studenata prve, 26,4% studenata druge, 20,5% studenata treće i 35,8% studenata četvrte godine. Tako da prva hipoteza nije bila potvrđena.

Kad je reč o *drugoj* hipotezi, pretpostavljamo da se odnos studenata prema vladavini prava poboljšava kako raste njihov prosek (zbog toga što više ocene iziskuju više znanja, pa pretpostavljamo i bolji odnos prema vladavini prava) ili, u slučaju studenata prve godine, kako raste broj položenih ispita. Pre nego što počnemo da dokazujemo drugu hipotezu, podsećamo da smo studente podelili prema uspehu na tri kategorije (lošije, srednje i dobre studente), podela studenata starijih godina vršena je prema dosadašnjem ostvarenom proseku ocena,

¹⁷ Procenat studenata na datoj godini studija.

a studenata prve godine prema broju položenih ispita u januarskom i februarskom roku. Prvo ćemo ispitati stavove studenata druge, treće i četvrte godine koristeći izjavu: Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu. Nalazi su prikazani u tabeli 6.

Tabela 6. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (prema uspehu)

	Ne slažem se	Ne znam	Slažem se	Bez odgovora	Ukupno
Lošiji studenti (proseka do 7,5)	51 = 83,6% ¹⁸	3 = 4,9%	6 = 9,8%	1 = 1,6%	61 = 100%
Srednji studenti (proseka od 7,51 do 8,5)	64 = 75,3%	7 = 8,2%	13 = 15,3%	1 = 1,2%	85 = 100%
Dobri studenti (proseka preko 8,5)	46 = 75,5%	8 = 13,1%	7 = 11,5%	0 = 0%	61 = 100%

Procenat lošijih studenata koji se *ne slažu* sa tom izjavom viši je nego procenti njihovih istomišljenika sa srednjim i dobrim uspehom. Procenat lošijih studenata koji se *slažu* manji je od procenta srednjih studenata istog mišljenja, međutim procenat dobrih studenata koji se slažu ipak je manji od procenta srednjih studenata.

Za izjave koje se odnose na zaobilaženje i ignorisanje zakona takođe nismo mogli potvrditi hipotezu, čak su rezultati za obe izjave bili potpuno suprotni od onih koje smo očekivali. Sa izjavom o ignorisanju slaže se 16,4% lošijih studenata, 24,7% srednjih i 27,8% dobrih studenata, dok se sa izjavom o zaobilaženju slaže 29,5% lošijih, 36,5% srednjih i iznenađujućih 49,1% dobrih studenata. Zakon sa kojim se ne slaže prekršilo bi 13,2% lošijih, 11,8% srednjih i 14,8% dobrih studenata, tako da ni u ovom slučaju nije potvrđena druga hipoteza. Sa idejom kršenja nepravednog zakona slaže se 34,4% lošijih, 23,5% srednjih i 23% dobrih studenata, tako da je to jedini slučaj u vezi sa kojim je potvrđena druga hipoteza. Sledi da je druga hipoteza oborena u skoro svim slučajevima.

Što se tiče studenata prve godine, treba reći da razumemo da je kriterijum koji smo uspostavili nezahvalan (npr. student sa dva polo-

¹⁸ Procenat studenata u datoj grupi određenoj prema proseku ocena.

žena ispita u januaru i februaru koji je dobio visoke ocene smatrao bi se *srednjim studentom*, dok bi se student sa sva tri položena ispita sa nezavidnim ocenama smatrao *dobrim studentom*), osim toga, posmatraće se znatno manji broj studenata, što znači da je vrlo verovatno da rezultati neće odgovarati realnosti i da će biti teški za tumačenje, pa ćemo opreznije pristupiti tumačenju sledećih nalaza.

Tabela 7. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (prema položenim ispitima)

	Ne slažem se	Ne znam	Slažem se	Bez odgovora	Ukupno
Lošiji studenti	37 = 88,1% ¹⁹	2 = 4,8%	3 = 7,2%	0 = 0%	42 = 100%
Srednji studenti	29 = 80,5%	1 = 2,8%	5 = 13,9%	1 = 2,8%	36 = 100%
Dobri studenti	21 = 63,6%	3 = 9,1%	9 = 27,3%	0 = 0%	33 = 100%

Možda se ovde desilo ono čega smo se pribojavali, naime, jednocifren broj studenata čini visoke procenete uzorka, što za rezultat ne samo da ima obaranje hipoteze od koje smo pošli, već se u slučaju *slaganja* procenat studenata gotovo duplira kako se krećemo od „lošijih“ ka „boljim“. Zato moramo odbaciti ovaj način ispitivanja.

Kad je reč o *trećoj* hipotezi, pretpostavljamo da se odnos studenata prema vladavini prava poboljšava kako raste njihovo poverenje u institucije. Pre nego što počnemo da ispitujemo taj odnos, treba napomenuti koliko poverenja studenti imaju u institucije: poverenje u rad parlamenta ima – 17,1%, u Vladu – 20%, u političke partije – 6,5%, u lokalnu samoupravu – 19,7%, u vojsku – 44,7%, u pravosuđe – 33,5%, u policiju – 28,2%, u zaštitnika prava građana – 22,6%, u Srpsku pravoslavnu crkvu 27,4%, u medije – 9,4%, u sindikate – 12,6%, u NVO – 12,9% i u Evropsku uniju – 15%. Dakle, među studentima vlada izrazito nepoverenje prema institucijama; vojska, pravosuđe, policija, zaštitnik građana i SPC imaju nizak nivo poverenja, dok ostale institucije imaju veoma nizak nivo poverenja.

Za potrebe prvog primera koristićemo izjavu koju smo upotrebljavali u dosadašnjim primerima i koristićemo iskazano (ne)poverenje u Narodnu skupštinu da bismo ispitali hipotezu. Kao i većina izjava koje smo koristili u anketi, i izjave o poverenju su podeljene na pet stepeni slaganja (sa datom izjavom) Likertovom skalom: „uopšte

¹⁹ Procenat studenata u datoj grupi određenoj prema broju položenih ispita.

nemam poverenje“, „uglavnom nemam poverenje“, „niti imam niti nemam poverenje“, „uglavnom imam poverenje“ i „u potpunosti imam poverenje“. Radi efikasnosti obrade podataka spojićemo oba stepena koja izražavaju nepoverenje u jedinstven stav „nemam poverenje“, a isto ćemo učiniti i sa oba stepena koja izražavaju poverenje – spojićemo ih u stav „imam poverenje“. Naši nalazi su dati u tabeli 8.

Tabela 8. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (prema poverenju u Narodnu skupštinu)

	Ne slažem se	Ne znam	Slažem se	Bez odgovora	Ukupno
Nemam poverenje	146 = 79,3% ²⁰	11 = 6%	26 = 14,1%	1 = 0,6%	184 = 100%
Niti imam niti nemam poverenje	72	11	13	2	98
Imam poverenje	44 = 78,6%	4 = 7%	8 = 14,3%	0 = 0%	56
Bez odgovora	2	0	0	/	2
Ukupno	264	26	47	3	340

Korelacija između odnosa prema institucijama i odnosa prema vladavini prava na ovom primeru se ne vidi najjasnije, odnosno hipoteza nije oborena, ali je od toga deli nekoliko promila. Zato bi najbolje bilo da ispitamo taj odnos koristeći izraženo poverenje prema drugoj instituciji. U sledećem primeru koristićemo političke partije.

Tabela 9. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (prema poverenju u političke partije)

	Ne slažem se	Ne znam	Slažem se	Bez odgovora	Ukupno
Nemam poverenje	170 = 80,2% ²¹	12 = 5,7%	29 = 13,7%	1 = 0,4%	212 = 100%
Niti imam niti nemam poverenje	75	11	16	2	104
Imam poverenje	17 = 77,3%	3 = 13,6%	2 = 9,1%	0 = 0%	22 = 100%
Bez odgovora	2	0	0	/	2
Ukupno	264	26	47	3	340

²⁰ Procenat studenata u datoj grupi određenoj prema stepenu poverenja u institucije.

²¹ Procenat studenata u datoj grupi određenoj prema stepenu poverenja u institucije.

Na tom primeru vidimo da je procenat studenata koji nemaju poverenje u institucije (u ovom slučaju političke partije) i ne slažu se sa izjavom veći od procenta studenata koji imaju poverenje u institucije i ne slažu se sa izjavom, ali takođe vidimo da je isto i sa *slaganjem* sa izjavom u obe grupe ljudi. Zato smatramo da je neophodno da iskoristimo suptilniji metod ispitivanja nalaza koji se bave odnosom poverenja u institucije i poštovanja prava. Iz tog razloga smo (uz pomoć profesora Vukovića) napravili *kompozitni indeks poverenja u sve institucije* koji je podeljen na tri dela prema stepenu poverenja: nisko poverenje u institucije, srednje poverenje u institucije i visoko poverenje u institucije. Na taj način ćemo moći preciznije da tumačimo rezultate.

Tabela 10. Opravdano je da ljudi prekrše zakon ako je to u njihovom interesu (koristeći kompozitni indeks poverenja u institucije)

	Nisko poverenje u institucije	Srednje poverenje u institucije	Visoko poverenje u institucije
Ne slaže se	47 = 40,2%	99 = 51%	13 = 48,1%
Ne zna	16 = 13,6%	22 = 11,3%	4 = 14,9%
Slaže se	54 = 46,2%	73 = 37,7%	10 = 37%
Ukupno	117 = 100%	194 = 100%	27 = 100%

U ovoj tabeli možemo videti da se među studentima koji imaju nisko poverenje u institucije njih 40,2% *ne slaže* sa idejom kršenja zakona ako je to u njihovom interesu, dok se među studentima koji imaju visoko poverenje sa tom idejom *ne slaže* 48,1%, što je intuitivno logično, jer ukoliko neko ima veće poverenje u institucije, može se očekivati da se *ne slaže* sa kršenjem akata koje te institucije donose. Što se tiče *slaganja*, 46,2% studenata koji imaju nisko poverenje saglasno je sa idejom kršenja zakona, dok je sa tom idejom saglasno 37% studenata koji imaju visoko poverenje u institucije. To znači da se veza između poštovanja prava i poverenja u institucije na ovom primeru jasno vidi, čime se potvrđuje naša treća hipoteza. Sa tom idejom kršenja zakona *ne slaže se* 53,8% studenata koji imaju nisko poverenje u institucije, kao ni 81,5% studenata koji imaju visoko poverenje u institucije. Sa idejom kršenja zakona *slaže se* 34,2% studenata koji imaju nisko poverenje i 14,8% studenata sa visokim poverenjem. Treća hipoteza je potvrđena i na svim ostalim izjavama u vezi sa poštovanjem prava.

6. ZAKLJUČAK

Ispitivanje pravne kulture, pomalo neuhvatljivog pojma, dalo je konkretne rezultate.

Poštovanje prava je prilično visoko, ali naši rezultati su na nekim mestima odstupali od rezultata rada koji smo izabrali kao referentni okvir. Pokušali smo da objasnimo nepoklapanja između naših nalaza i nalaza do kojih su došli profesori Vuković i Cvejić postavljajući tri hipoteze.

Od te tri hipoteze, bila je potvrđena jedino treća (*odnos prema pravu je povezan sa poverenjem prema političkim institucijama*). To znači da odnos prema pravu ne zavisi ni od godine studija ni od uspeha na studijama, već od poverenja prema institucijama koje stvaraju i primenjuju pravo.

Takođe, poverenje studenata Pravnog fakulteta prema institucijama daleko je manje od poverenja prema institucijama koje postoji na nacionalnom nivou, tako da u našem istraživanju nema institucije koja ima visok nivo poverenja.

Dakle, studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu imaju nizak nivo poverenja u institucije i upravo to nepoverenje (kao jedan od faktora) izaziva lošiji odnos prema vladavini prava.

LITERATURA

Babović M., *Da li institucije obezbeđuju ljudsku bezbednost? Poverenje u javne institucije na Balkanu u i Turskoj*, SeConS, Beograd 2016.

CESID, *Stanje demokratije u Srbiji*, Beograd 2014.

Michaels R., „Legal Culture“, *Oxford Handbook of European Private Law* (eds. Basedow, Hopt, Zimmerman), Oxford University Press, Forthcoming.

SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, *Ka odgovornijim i transparentnijim političkim institucijama u Srbiji*, Beograd 2017.

Vasić R., Jovanović M., Dajović G., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd 2017⁴.

Vuković D., Cvejić S., „Legal Culture in Contemporary Serbia: Structural Analysis of Attitudes Towards the Rule of Law“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade (Annals of FLB)* 62, 3/2014.

Dušan Jablan
Undergraduate student
University of Belgrade Faculty of Law

ATTITUDES OF STUDENTS TOWARD LEGAL ORDER

Summary

The subject of this paper is legal culture of students at our faculty. To examine this phenomenon several hypotheses were posited and a research was conducted in an effort to confirm or reject them. In the first part of the paper are laid out some methodological notes about the research. The second part constitutes a theoretical introduction in this complex matter and it defines the key concepts. In the third part the data from the research is processed and our key findings are presented, that confirmed some of our expectations formulated in the working hypotheses.

Key words: *Legal culture. – Faculty of Law. – Students.*